

О. В. Сімкіна,
аспірант кафедри європейської інтеграції,
Національна академія державного управління при Президенті України

ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА": ДЕРЖАВНО- УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню і аналізу поняття "соціальна політика", її змістовному наповненню, державно-управлінському аспекту цієї політичної складової; розглянуто його основні фундаментальні основи.

The article is devoted to the research of the concept of "social policy", its meaningful content, the administration aspect of this political component, considered its basic fundamentals.

*Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога.
Key words: social policy, social protection (defence), social security, social assistance.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Доволі тривалі та складні взаємовідносини держави, як історично сталого прояву влади, та людини, яка займає відведене їй історією та розвитком місце найбільшого ціннісного орієнтування.

Теорія та історія державного управління містить в собі не одну формулу поєднання та протистояння людини з державою та навпаки. Відсутність чітко визначених поведінкових кодексів, чітко визначене людське безправ'я, складність реформування непостійних взаємовідносин, з одного боку, та феномен громадянського суспільства — з іншого, є неповним переліком взаємовпливу окресленого автором дуалізму "державна-людина".

Найближче, на думку автора, до історичного становлення як держави, так і людини-громадянина виступає саме соціальна політика як невід'ємна діяльність будь-якої держави, спрямована на задоволення соціальних потреб людини, яка в системі внутрішньої політики держави займає особливе місце. Проте поняття соціальної політики є доволі узагальненим, що, відповідно, допускає різноманітну конкретизацію об'єкта дослідження, визначених суб'єктів та остаточної мети досягнення.

Мета статті — проаналізувати зміст найбільш розповсюджених теоретичних визначень поняття "соціальна політика" та на основі здійсненого аналізу виокремити державно-управлінський аспект її формування та впровадження.

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення соціальної політики та її складових у своїх працях подавали наступні іноземні науковці — Д. Белл, Дж. Гелбрейт, К. Ероу, Д. Норт, Т. Парсонса, Й. Шумпетера та ін. Власне трактування терміна було додано у науку такими вітчизняними вченими, як Б. Губський, Ю. Зайцев, В. Куценко, І. Лукінов, Д. Лук'яненко, С. Сіденко, В. Чужиков, А. Філіпенко та інші.

Незважаючи на спільність досліджуваного об'єкту, кожен з перелічених вище науковців надавав соціальній політиці певної домінуючої характеристики і трактував її відповідно. Оскільки метою статті є виокремлення державно-управлінського аспекту, автором було обрано декілька пояснень терміну у вище окресленій площині.

Так, соціальну політику можна трактувати як систему управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що знаходять втілення в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансованості соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей. Дане бачення соціальної політики у її широкому розумінні подають у своєму науковому доробку "Основи соціальної політики" вітчизняні дослідники Скуратівський В.А., Палій О.М. та Лібанова Є.М. [6].

Трохи по-іншому наповнюють значення науковці з Європейського Союзу. Науковці Philip Manow та Bruno Palier вважають, що соціальна політика — система правових, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, що враховують економічний потенціал країни і спрямовані на підтримання соціальної стабільності в суспільстві, створення умов для зростання добробуту працездатних осіб та забезпечення належного рівня життя тих, хто через непрацездатність чи інші життєві обставини не має достатніх засобів до існування [7].

Соціальну політику можна визначити як діяльність держави та інших суспільних інститутів, спрямовану на прогресивний розвиток соціальної сфери, удосконалення умов, способу життя та якості життя людей, забезпечення певної частини їх життєвих потреб, надання громадянам необхідної соціальної підтримки, допомоги і захисту — точка зору дослідників Ахінова Г.А. та Калашнікова С.В. Саме це трактування соціальної політики подається як центральний термін в підручнику "Соціальна політика: учебное пособие", який є доволі відомим серед науковців Росії [1].

Їх опонент — пан А.А. Кочетков — вважає, що соціальна політика — це система економічних відносин, коли держава забезпечує кожному члену суспільства гарантії певного рівня життя, мінімально необхідного для розвитку і використання його здібностей (трудових, підприємницьких, особистісних) і забезпечує його при втраті цих здібностей (люди похилого віку, хворі, інваліди, діти, тощо) [4; с. 472].

Наступне теоретичне трактування соціальної політики є авторським розумінням, яке може в чомусь дублювати пояснення сталих наукових авторитетів, може, навпаки заперечувати та не погоджуватися з їх визначенням.

Отже, дослідивши ряд наукових тлумачень, приходимо до висновку, що найповніше соціальну політику слід розуміти як особливий аспект внутрішньої політики держави, метою і змістом якого є регулювання всього комплексу соціальних процесів і відносин класів, верств, соціальних, соціально-демографічних, соціально-професійних груп, соціальних спільнот з приводу збереження та зміни їх соціального стану.

Таке синергетичне розуміння соціальної політики, на нашу думку, забезпечує не тільки її вірне тлумачення, але й визначає значну роль всіх зазначених соціальних суб'єктів у діяльності державного управління, взаємовплив та взаємозв'язок між ними та, врешті-решт, відповідальність за розв'язання питання пріоритетних соціальних візій на рівні державного врядування.

Державно-управлінський аспект соціальної політики може бути представлений як форма свідомого впливу на соціальну сферу життєдіяльності людей з метою її зміни. Дане узагальнене уявлення про соціальну політику держави, на думку автора, дозволяє розглянути її як частину державного управління, об'єктом якого є соціальна сфера життя людей. Через специфіку соціальної сфери як об'єкта управління соціальна політика також є специфічним впливом. Усвідомивши цю особливість соціальної сфери, ми зможемо також зрозуміти особливості діяльності держави, яка позначається таким поняттям, як "соціальна політика".

Соціальна сфера життя суспільства розкладається на об'єктивні і суб'єктивні складові. Як приклад відповідного поділу можна навести наступне: до об'єктивних необхідно віднести умови життя індивідів, а до суб'єктивних — потреби індивідів.

При цьому соціальна сфера життя людей представлена як відносини між умовами життя людей і їх потребами. Соціальна політика впливає на умови життя людей. Для того, щоб соціальна сфера стала об'єктом державного управління, необхідний такий рівень її розвитку, який вимагав би втручання держави. Умовою, за якої це втручання стає дійсним, є такий рівень розвитку потреб індивідів, який не може бути задоволений за рахунок власної праці, як це мало місце в аграрних суспільствах, а задовольняється високорозвиненим промисловим виробництвом. Тому розвиток виробництва і ступінь поділу праці в цьому виробництві є матеріальною основою необхідності державної інтервенції в соціальну сферу життя людей.

Якщо економічною основою соціально-політичної діяльності держави є промисловий спосіб виробництва і розподіл праці, то соціальною основою є об'єднання представників найманої праці, чий інтерес так само, як і інтерес підприємців, базується на даному виробництві. Через обмежені можливості виробництва задовольняти потреби індивідів, між виробництвом і споживанням виникає протиріччя, на основі якого розгортається соціальний конфлікт. Обмежений і конфліктний характер відносин між індивідами як результат обмеженого виробництва, формує такі групи людей, які можуть відтворюватися за умови допомоги останнім з боку суспільства в особі держави. До цих груп людей відносяться ті, які або через малолітство, або через хворобу, або старість, або в результаті відсутності роботи не в змозі самостійно забезпечити задоволення своїх потреб і потреб своєї сім'ї. Дані групи людей були у всі часи, проте потреби цих груп людей не вимагали загальної захисту з боку держави і здійснювалися в основному на місцевому рівні. Соціальний захист як легітимізована діяльність держави набуває загального характеру, а потреби індивідів стають політичною категорією тільки на промисловій стадії виробництва, коли продуктивна

сила суспільства — людина — починає більш активно продукувати свій суспільний характер. Цей громадський характер виробництва і людини зумовлює соціально-політичну діяльність держави в соціальній сфері та державне управління потребами людини.

Для того, щоб держава була в змозі управляти соціальною сферою в рамках своєї соціально-політичної діяльності, вона редукує соціальну сферу в категорії політики. Це означає, що держава виділяє з усієї сукупності відносин соціальної сфери життя суспільства такі відносини, які починають мати загальний характер і тим самим, враховуючи їх специфіку, повинні захищатися політично. Обов'язок захисту з боку держави своїх громадян витікає з соціальної суті самої держави, яка полягає у встановленні політично детермінованого соціального зв'язку між людьми.

Тобто соціальний захист є особливою політичною формою включення індивідів у соціальне життя з метою зняття економічних перешкод, що не можуть бути переборені особою самостійно. Цим актом держава визначає "соціальну зону" свого політичного впливу, свого захисту даної соціальної зони всіма засобами і способами, що знаходяться в її розпорядженні. Соціальна сфера при цьому постає перед нами як конституційно-окреслені соціальні права і забезпечені економічними можливостями соціальні гарантії.

Соціальні права — це реалізовані відносини під егідою держави, це відносини, в які вступає індивід вільно, по праву, без будь-яких обмежень і попередніх умов з боку будь-кого, це особлива форма регулювання відносин у суспільстві з боку держави і особливо інституціональна форма дозволу соціального конфлікту.

Соціальні гарантії — це забезпечені існуючими державними ресурсами декларовані соціальні права, соціальні права в дії, реалізовані соціальні права. Тому соціальні гарантії та права, наприклад, Х. Ламперт, включає в поняття власності, якою ніби спочатку наділяються представники найманої праці. Соціальні гарантії у зв'язку з цим можна розглядати так само, як можливе право громадян розпоряджатися тими ресурсами, які знаходяться в розпорядженні держави. Тому для держави в її соціально-політичній діяльності є важливою проблемою визначення кола осіб, які мають право на частину доходу держави, а тим самим на деякі пільги.

В управлінському розумінні соціальні фактори відіграють значну роль в економічному розвитку і науково-технічному прогресі. Активна соціальна політика — найважливіша передумова підвищення ефективності виробництва, отже, кінцевою і основною метою суспільного розвитку є підвищення рівня життя населення, його добробуту. Вважаємо, що вихідна складова в державній політиці — це саме соціальна політика.

Незалежно від суспільного ладу, будь-яка держава визначає соціальну стратегію, соціальні пріоритети в той чи інший період розвитку країни. Тому зараз у світі широко поширені поняття "соціальна ринкова економіка", "соціально-орієнтована ринкова економіка", "соціальна держава", "соціальна безпека" та ін.

У сучасному ліберально-демократичному світі багато країн оголосили себе (і юридично закріпили в основних законах) соціальною державою.

Соціальна держава прагне здійснювати гуманну соціальну політику: дбати про працевлаштування робочих ресурсів, права людини, створювати доступні системи охорони здоров'я та освіти, розвинути систему соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, боротися з бідністю, злочинністю, попереджати соціальні конфлікти.

Державна соціальна політика — один з основних напрямів внутрішньої політики держави. Найважливішим завданням соціальної політики є досягнення певного рівня рівноваги у суспільному житті через:

— надання державних гарантій для запобігання або амортизації наслідків стихії, голоду, хвороб, природ-

них і техногенних катастроф, демографічного "вибуху" і т.д.;

— перерозподіл матеріальних засобів і організаційних зусиль, спрямованих на забезпечення певного рівня життя і зміна його якості в напрямі, знижує соціальну напруженість;

— регулювання способу життя (податками, засобами благодійності).

У сучасних умовах у світовій практиці прийнято, що держава замовляє науковий аналіз соціального стану і розробку пріоритетних напрямів у підготовці соціально спрямованих заходів, оцінці обсягу фінансування соціальних заходів, забезпечення колективами фахівців, серед яких ключові позиції мають вчені: політологи, філософи, демографи і ін.

При розробці соціальної політики постає питання про соціальні пріоритети або соціальні завдання, які визнаються суспільством на конкретному етапі його розвитку як найбільш нагальні і невідкладні, що потребують першочергового вирішення. Цей вибір протікає на фоні і під тиском політичної боротьби за громадянські права, за задоволення соціальних потреб та вимог.

Загальновідомо: соціальна політика виступає однією з найважливіших функцій будь-якої держави. Тому не дивно, що основним завданням соціальної політики виступає діяльність державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію соціальних потреб людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти на основі відносин принципу соціальної справедливості при беззастережному дотриманні її громадянських прав та свобод.

Маючи на меті становлення і подальший розвиток людини та соціуму в цілому, у демократичній державі соціальні цілі формуються виходячи з інтересів інститутів громадянського суспільства, і державна соціальна політика є узагальненим вектором інтересів різних соціальних груп. Як визначають дослідники, засад соціальної політики дотримуються як в державах загального добробуту (або як їх ще визначають "соціальні держави"), так і краінах третього світу.

Безперечно, кінцевий результат державної соціальної політики досягається завдяки діяльності не лише держави та її інститутів, а й інших суб'єктів, що здійснюють власну соціальну політику, яка тією чи іншою мірою збігається з державною у рамках існуючого правового поля.

Важливо відзначити, що серед суб'єктів соціальної політики ключова роль належить саме державі, оскільки інші — приватні — суб'єкти державної соціальної політики виступають як інститути досягнення поставлених державою цілей і функціонують в рамках, заданих державою. Іншими словами, для досягнення своїх цілей держава діє через ряд суб'єктів різних видів діяльності, які можуть вважатися суб'єктами державної соціальної політики тільки в тій мірі, в якій вони забезпечують поставлені державою соціальні цілі.

Вся інша їх активність, навіть якщо вона має соціальний ефект, не може вважатися державною цілеспрямованою соціальною політикою. Тобто в кінцевому рахунку суб'єктами соціальної політики держави є саме сама держава як форма організації влади, її інституції та громадська структура, чия діяльність у соціальній сфері визначається державними цілями.

Держава є суб'єктом соціальної політики, яка являє собою діяльність, спрямовану на управління соціальним розвитком суспільства, забезпечення задоволення матеріальних і духовних потреб його членів і регулювання процесів соціальної диференціації суспільства. Однак, очевидно, що, незважаючи на певний зв'язок, задоволення соціальних потреб та регулювання суспільних відносин належать до різних функціональних систем держави. При всій умовності поділу економічних, політичних і

соціальних сфер, власне, до соціальної сфери відносяться тільки соціальні функції держави, тоді як регулювання суспільних відносин є політичною діяльністю, спрямованою на вирішення політичних завдань влади.

Сама характеристику цієї економічної складової соціальної політики, ролі держави у передачі та найбільш помітні відмінності в підходах до соціального захисту поклав у основу своєї класифікації шведський науковець Р. Еспінг-Андерсен: три основні моделі соціальних держав: ліберальна, консервативна (корпоративна) і соціал-демократична [3, с. 38]. Ця класифікація неодноразово розкривалася автором у наукових тезах. Зазначимо лише, що три вищезгадані моделі, будучи "ідеалом" побудови соціальної політики держави та маючи як позитиви, так і недоліки, у світовому просторі не зустрічаються в чистому вигляді. На практиці зазвичай можна спостерігати компелювання складових ліберальної, корпоративної і соціал-демократичної моделей при явному переважанні рис однієї з них.

Як історичний феномен, соціальна політика держави як чітке вираження кінцевих цілей і результатів економічного зростання остаточно окреслилась у ХХ столітті, навіть його другої половини.

Незважаючи на те, що в історії не існувало державних об'єднань, які так чи інакше не вирішували основних напрямків, притаманних соціальній сфері, дана діяльність зводилася до лише до сталої допомоги постраждалим від посухи, неврожаїв, епідемій різноманітних захворювань і т.д. Проте ніяким чином не більше.

Лише з часом пріоритети соціальної складової впиляються в загальну систему державної політики, а в рамках формування громадянського суспільства розширюють свої можливості і поширюються не тільки на сталі державні установи та їх зв'язки. Соціальна політика у своїй функціональності починає спиратися на активні недержавні об'єднання і групи.

"Проблематика власної політики оформлювалася протягом ХІХ—ХХІ століть. Зростання масштабів державного втручання в суспільні процеси сприяло виділенню соціальної політики з усього комплексу громадського регулювання як самостійного напрямку, що охоплює специфічну сферу людського життя і діяльності. Поява самого поняття "соціальна політика" пов'язане з формуванням у другій половині ХІХ ст. теорії і практики соціальної держави, що втручається в суспільні процеси, з метою їх регулювання та стабілізації. Нові функції держави, що виникли у зв'язку з її соціалізацією, отримали більш системний та якісно визначений характер і були об'єднані терміном "соціальна політика" [5, с. 112—120].

Соціальна політика — досить складна функціональна система, що включає у себе ряд складників. А саме: суб'єкт, об'єкт, суб'єктно-об'єктні відносини, цілі та механізми. Як система вона також структурно ієрархічно вибудована, забезпечується ресурсами і має різні модальності (форми) та прояви в залежності від конкретного змісту суб'єктно-об'єктних відносин і ситуацій.

Реалізація соціальних функцій держави здійснюється за діяльності соціальних інститутів на різних організаційних рівнях. До суб'єктів соціальної політики держави відносяться компетентні державні установи, що формують соціальне інформаційне та правове поле, здійснюють матеріальне забезпечення або надають натуральні види допомоги (державні соціальні послуги) у межах затверджених федеральних або територіальних гарантій.

Роль держави полягає в забезпеченні досягнення відповідного результату за рахунок самих різних механізмів. Для вирішення своїх соціальних завдань держава задіє профспілки, інститути громадянського суспільства, політичні партії і корпорації, гуманітарні установи, фонди, асоціації та інші недержавні освіти.

Державна соціальна політика — це дії держави в соціальній сфері, що переслідують певні цілі, співвіднесені з конкретно-історичними обставинами, підкріплені

необхідними організаційними і пропагандистськими зусиллями, фінансовими ресурсами і розраховані на певні соціальні результати.

Держава реалізує свої соціальні завдання в умовах, коли в демократичному громадянському суспільстві множинність ідеологій і суб'єктів породжує різноманітність цілей і множинність стратегій соціальної політики. При цьому держава у своїй соціальній політиці інтегрує цілі різних суб'єктів і прагне до підпорядкування їх діяльності своїм цілям, спрямованим на задоволення потреб більшості у соціальному прогресі. У такій якості соціальна політика держави є узагальненою соціальною функцією, в рамках якої реалізуються окремі соціальні функції.

Певна державна структура соціальної політики складається з основних напрямів, які копіюють систему її соціальних функцій, і механізмів реалізації цих функцій, у якості яких можуть виступати різні, і не тільки державні, структури, норми і принципи. Наприклад, інститути та принципи трипартизму та соціального партнерства, будучи важливими механізмами, через які реалізується цілий ряд соціальних функцій соціального захисту, згладжування соціальної нерівності, забезпечення зайнятості, надання соціальних послуг і підвищення добробуту, не відносяться до структурних елементів держави. Створені і функціонуючі як механізми соціальної політики, вони забезпечують вирішення поставлених державою завдань. На цьому прикладі видно, що соціальна політика є не тільки узагальненою функцією держави, а й узагальненим механізмом її функціонування, реальним механізмом досягнення соціальних цілей.

Соціальна політика здійснюється державою не лише виходячи з певних принципів і соціальних цілей, але й відповідно до певних економічних, політичних і ситуативних умов і в реальності є результатом багатьох факторів.

Соціальна політика динамічна, мінлива, схильна до кон'юнктури. Зовнішні умови реалізації соціальної політики можуть істотно змінювати її на тривалі періоди часу. Відповідних історичних прикладів можна навести безліч. Найяскравіший з них — це відмова більшості країн "загального благоденства" від проголошених принципів і цілей досягнення високого рівня добробуту для всіх в результаті невідповідності цієї задачі економічним можливостям.

Таким чином, суть соціальної політики держави полягає в підтримці відносин як між соціальними групами, верствами суспільства, так і всередині них, у забезпеченні умов для підвищення добробуту, рівня життя членів суспільства, у створенні соціальних гарантій для участі в суспільному виробництві.

Таким чином, важливим завданням соціальної політики є адресна (тобто призначена для конкретних груп населення) соціальна підтримка з боку держави, в першу чергу, слабозахищених верств населення. Вирішення цього завдання має на меті підтримку оптимальних співвідношень між доходами активної (зайнятою) частини населення і непрацездатних громадян через механізм податків і соціальних трансфертів [2, с. 621].

Практика проведення соціальної політики в розвинених країнах виробила кілька основних пріоритетів у її реалізації: регулювання зайнятості, політика держави у формуванні доходів, житлова політика, соціальний захист громадян.

Охарактеризуємо вищеокреслене кількома узагальненими тезами:

— державна політика доходів полягає в перерозподілі їх через держбюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп одержувачів доходу і соціальних виплат (при цьому значна частка національного доходу переходить від страт населення з високими доходами до страт з низькими доходами);

— політика зайнятості виступає іншим найважливішим напрямком соціальної політики, тому що високий

рівень зайнятості забезпечує і відповідні доходи основної частини населення; держава в своїй політиці прагне до досягнення повної зайнятості, причому в даному контексті під цим поняттям мається на увазі такий рівень зайнятості, коли існує лише фрикційне та структурне безробіття;

— житлова політика — політика забезпечення необхідних житлових умов — також розглядається в сучасних західних країнах як інструмент соціальної політики, отже, швидко вирішені житлові проблеми підсилюють територіальну рухливість робочої сили, що в умовах суттєвих структурних зрушень набуває особливої значущості;

— соціальний захист можна характеризувати як державну систему суспільних відносин, призначену для задоволення матеріальних потреб громадян із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу.

Соціальна політика безпосередньо відчуває на собі вплив мінливого світу. Являючи собою функціональну систему держави, постійно перебуває в динаміці, змінюється слідом за мінливим світом і при цьому трансформує цілі, принципи і структурні елементи самої держави.

Держава набуває певні якості тільки в результаті появи нових правових норм. Для захисту від впливу недостатньо обґрунтованих експериментів над державою і суспільством всі держави створюють украй консервативну, протидіючу новаціям правову систему. Це дозволяє протистояти ситуативній динаміці соціальної політики і допускати тільки об'єктивно обґрунтовані, що гарантують прогрес, зміни. У цьому відношенні соціальне законодавство всіх країн більш консервативне, ніж економічне, що пов'язано з важкістю прийняття соціальних рішень і неможливістю їх швидкого виправлення у разі помилки.

Отже, мета, поставлена на початку нашої статті, може вважатися досягнутою: нами було досліджено і проаналізовано як теоретичне поняття "соціальна політика", її змістовне наповнення, так і державно-управлінський аспект цієї політичної складової, розглянуто його основні фундаментальні основи.

Підсумком викладеного вище постає наступна ідея: в останні роки у центр політичних дискусій практично у всіх країнах світу виходять саме пріоритети соціальної політики. І це не дивно, адже від того, як живе і розвивається суспільство, залежить успіх та авторитет конкретної держави на міжнародному рівні. Що і підтверджує необхідність та важливість ретельного наукового дослідження основ державно-управлінського аспекту соціальної політики.

Література:

1. Ахинова Г.А., Калашникова С.В., Социальная политика: учебное пособие. — М.: Наука, 2003. — С. 45.
2. Булатов А.С. Экономика: учебник/ А.С.Булатов. — 3-е изд., перераб.и доп. — М.: Экономистъ, 2003. — С. 621.
3. Вітте Л. Европейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? — К.: Заповіт, 2006. — С. 38.
4. Кочетков А.А. Основы экономической теории: Курс лекций/ А.А.Кочетков. — 2-е изд. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2005. — С. 472.
5. Сидорина Т.Ю. Социальная политика- между экономикой и социологией/ Т.Ю.Сидорина// Общественные науки и современность. — 2005. — №6. — С. 112—120.
6. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика: навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності "Державне управління". — К.: УАДУ, 1997 — 360 с.
7. PhilipManow, BrunoPalier European classical socialpolicies 1957—1997: structural funds, genderequality, coordination of sociall security regimes.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2012 р.